

Økonomiske Betragtninger over Husmandsbrugets Produktion og Rentabilitet.

Af Konsulent *Jacob Hansen*, Odense.

Efterfølgende Artikel er i det væsentlige en Gengivelse af et Radioforedrag i Serien: Husmandsbrugets Produktionsvilkaar.

Spørgsmaalet om den mest „ideelle“ Ejendomsstørrelse har i de senere Aar været en Del diskuteret, og ofte har det formet sig saaledes, at Forhold af mere eller mindre forbigaaende Natur har været bestemmende for en saadan Diskussions Udfald. Der tænkes her bl. a. paa Forhold som Brugsstørrelsernes Rentabilitetsforhold, Arbejdskraftspørgsmaalet, Muligheden for Arbejdets Mekanisering o. lign., men en Sammenligning mellem de forskellige Brugsstørrelseres Produktionsvilkaar og Økonomi maa givetvis baseres paa et bredere Grundlag, hvorfor de Betragtninger, der fremsættes i det efterfølgende om de forskellige Ejendomsstørrelseres Forhold, i alt væsentligt bygger paa Det landøkonomiske Driftsbureaus Beretning om 25 Aars Undersøgelser over Landbrugets Driftsforhold.

Driftsmæssige Forhold.

Ser man først paa Driftsformen, vil man se, at der er en tydelig Forskel i denne for smaa og store Brug, idet Smaabrugenes Drift gennem et stort Foderroeareal, næsten 22 pCt. af hele Marken, er baseret paa et stort Husdyrhold, medens de store Gaarde har et langt mindre Foderroeareal og mindre Besætninger, men et betydeligt Areal med Salgsafgrøder, der, i Forbindelse med et større Kornsalg, medfører et stort direkte Salg af Planteavlsprodukter.

Bønderbrugene har et relativt større Græsareal end Husmandsbrugene og de store Gaarde.

Hvad Høstudbyttet angaar, er Kornhøsten praktisk taget lige stor i samtlige Brugsstørrelser. Foderroehøsten har Tendens til

at stige med aftagende Ejendomsstørrelse, hvilket formentlig skyldes en omhyggeligere Behandling af Roemarken, større Staldgødningsmængde, og maaske en bedre Udnyttelse af Toppen i de smaa Brug end paa de store Gaarde.

Udbyttet paa Græs- og Grøntfoderarealerne viser derimod en afgørende Forskel, idet det aftager fra godt 4000 F. E. i Smaabrugene til ca. 2300 F. E. pr. ha paa de store Gaarde. En væsentlig Aarsag hertil er imidlertid det Forhold, at med tiltagende Ejendomsstørrelse skifter Arealerne i nogen Grad Karakter. I Smaabrugene er den overvejende Del af Græsarealet, nemlig 75 pCt., Sædskifte-Græsmarker, medens disse for de store Brug kun udgør 40 pCt. af det samlede Græsareal.

Men desuden har det Betydning, at Kreaturbestanden er kendelig større pr. Arealenhed i Smaabrugene, idet den større Besætning betinger en bedre Udnyttelse af Græsarealerne og som Følge heraf et større Høstudbytte pr. Arealenhed.

Med Hensyn til Mælkeydelsen pr. Ko er der ikke stor Forskel i Husmandsbrugene og Bøndergaardene, men Ydelsen er noget lavere for de større Gaarde, og det gælder ogsaa, hvis man tager Kontrolforeningstallene.

Hvad Husdyrholdets Størrelse angaar, er Udslagene ganske anderledes store, 3—4 Gange saa mange Svin, dobbelt saa mange Køer og 50 pCt. flere Ungkreaturer i Husmandsbrugene end paa de store Gaarde. Dette viser Husdyrholdets store Betydning i de mindre Brug.

Og vender vi os dernæst til Kapitalforholdene, vil man se, at Jordværdien er praktisk taget ens for samtlige Ejendomsstørrelser; derimod aftager Besætningsværdien stærkt med stigende Ejendomsstørrelse, saaledes at den er knap halvt saa stor for Gaarde med over 100 ha som for Husmandsbrugene. Inventarværdien udviser omtrent samme Forhold, medens der er endnu større Forskel i Bygningsværdien. Dette Forhold er dels en Følge af Forskellen i Besætningernes Størrelse, men skyldes ogsaa, at Værdien af den private Beboelse, der ogsaa indgaar i Bygningskapitalen, udgør en relativ større Andel af Bygningerne i de mindre Brug end i de større Ejendomme.

Det intensive Markbrug og de store Besætninger i det mindre

Brug kræver imidlertid ogsaa store Driftsomkostninger. En væsentlig Del af disse er Arbejdsudgifterne, der aftager fra 436 Kr. pr. ha i Husmandsbrugene til 195 Kr. pr. ha i de store Brug, men det maa ikke her glemmes, at en meget væsentlig Del af Arbejdsudgifterne i de smaa Brug er et Arbejdsvederlag for Familiens Arbejdsindsats og tilfalder Ejeren.

Udgifterne til Foderindkøb er ligeledes størst for Husmandsbrugene, 369 Kr. pr. ha, faldende til 99 Kr. pr. ha for de store Brug, det vil sige, at trods det intensive Markbrug opretholdes de store Besætninger i Smaabrugene kun delvis af den hjemmeavlede Foderproduktion og er saaledes i betydelig Grad baseret paa indkøbte Fodermidler.

Produktionsøkonomien.

Vender man sig dernæst til Bruttoudbyttets Størrelse, giver Tallene et klart Billede af den interne Forbindelse mellem Driftsformen og Ejendomsstørrelsen: Øget Salg af Planteavl-produkter og aftagende Indtægt af Husdyrholdet med tiltagende Ejendomsstørrelse. Dette gælder navnlig for Svin og Fjerkræ. Indtægten for Kvægholdet udviser ikke tilsvarende Forskel, fordi denne Driftsgren i højere Grad er baseret paa hjemmeavlet Foder.

Desuden ser man, at det mindre Landbrug har afgivet Varer til Markedet og Hjemmeforbruget for et væsentligt større Beløb pr. Arealenhed end de større Gaarde, og dette skyldes især den store Husdyrproduktion.

Smaabrugene faar saaledes en ganske særlig Betydning for Markedets Forsyning med de forskellige Husdyrprodukter.

Aarsagen til den store Husdyrproduktion i de mindre Brug maa, som allerede nævnt, i nogen Grad søges i de store Foderstofindkøb. Et Indtryk af, hvor stor en Produktion, der er frembragt paa Grundlag af de hjemlige Markafgrøder, faar man ved at trække Værdien af Foderindkøbene fra det samlede Bruttoudbytte. Almindeligvis plejer man ogsaa at trække Udsæd og Gødningsindkøb fra, hvorved man kommer til en Størrelse, der betegnes som Brugenes Nettoproduktion. Gør man dette, vil man se, at selv beregnet paa denne Maade er Produktionen

alligevel ret stærkt aftagende pr. ha med tiltagende Ejendomsstørrelse, og hvis man medtager det allersidste Aar 1946/47, hvor Vanskeligheden med at indkøbe Fodermidler har været meget stor, saa vil man dog se, at selv i en meget ugunstig Periode for Husmandsbrugene har Nettoproduktionen i disse dog været de store Brug overlegen.

Hvis man undersøger den produktionsmæssige Fremgang gennem de 25 Aar, vil man se, at fra 1917 til 1941 er Høstudbyttet i Husmandsbrugene steget med 70 pCt., medens Stigningen for Herregaardene kun andrager 22 pCt., og det er ganske naturligt, at det er saadan, idet det er i denne Periode, at Husmanden gennem en faglig Dygtiggørelse søgte at indvinde det, som han var bagefter andre Landbrugere ved Aarhundredskiftet. Denne Fremgangs Linie bør forpligte, saaledes at kommende Generationer maa føre denne ubrudt videre.

De mindre Brugs Overlegenhed med Hensyn til Produktionens Størrelse skyldes navnlig disses større Indsats af Kapital og Arbejde. Sammenlignes denne Indsats med den opnaaede Produktion, staar de smaa Brug derimod daarligt. —

I Bønderbrugene har man opnaaet et Bruttoudbytte paa ca. 400 Kr. pr. 100 Kr. Arbejdsudgift, 371 Kr. for Gaarde over 100 ha og kun 324 Kr. i Husmandsbrugene.

Ser man dernæst paa Størrelsen af Nettoudbyttet og Forrentningsprocenten for de forskellige Ejendomsstørrelser gennem de 25 Aar, vil man se, at Nettoudbyttet er størst i Husmandsbrugene og er faldende med stigende Ejendomsstørrelse, hvilket er i god Overensstemmelse med Indsatsen af Kapital og Arbejde og dermed den faldende Produktion fra de smaa til de store Brug.

Forrentningsprocenten staar derimod ikke Maal med de større Brugs, men dette skyldes, at der i Gruppen under 10 ha findes et stort Antal smaa Brug, som ikke fuldt ud kan udnytte Familiens Arbejdskraft. Derved bliver Omkostningerne for store, og Forrentningen bliver ringe.

Disse Brug trækker Gennemsnittet ned, og det viser sig da ogsaa, naar man udskiller disse uøkonomiske Brug fra Gruppen, at der kun er en ringe Forskel fra Husmandsbrugene til Bønderbrugene og de store Brug.

Igennem de 25 Aar har Nettoudbyttet været størst for Brugene under 10 ha, men da denne Gruppe indeholder Brug med meget store Forskelligheder, vil man ved en Opdeling af dem se, at for Øerne og Østjylland har man opnaaet den bedste Forrentning ved en Ejendomsstørrelse paa 5—8 ha. Dette skyldes sikkert, at 5—8 ha er den mest ideelle Størrelse for et Familiebrug paa den gode Jord.

Arbejdet kan her udføres af Familien selv, medens 8—12 ha er for meget for en Familie, og for lidt til at holde fremmed Arbejdskraft paa. Det lave Nettoudbytte for disse Brug skyldes en mere ekstensiv Drift, forholdsvis mindre arbejdskrævende Sædskifte, mindre Roearreal og følgende mindre Besætning pr. ha. Med stigende Ejendomsstørrelse stiger Nettoudbyttet og Forrentningen igen, og der kan med Fordel anvendes fremmed Arbejdskraft, ligesom der er bedre Balance mellem Arealet og det nødvendige Hestehold.

Ejendommene i Vest- og Midtjylland har i Gennemsnit omtrent ens Nettoudbytte, hvorimod Forrentningsprocenten er en Del forskellig.

Brugene fra 5—8 ha har her lavest Forrentning, hvilket maa skyldes, at denne Ejendomsstørrelse fordrer for stor Kapitalindsats i Forhold til den Udnyttelse, der kan gøres af Arealet, ligesom disse Ejendomme er for smaa til at give en Familie fuld Beskæftigelse. Her synes den ideelle Ejendomsstørrelse for et Familiebrug at være fra 7—10 ha.

I de kommende Aar vil dette sikkert blive endnu bedre belyst gennem de regnskabsmæssige Undersøgelser, men allerede det, der foreligger, viser, at det ikke er ligegyldigt, hvor store Husmandsbrugene bliver. Arealets Størrelse maa afpasses efter praktiske Hensyn, saasom den mest økonomiske Anvendelse af menneskelig Arbejdskraft, Hestekraft m. m. Husmandsbruget skal stort set passes af Familien selv. Skal der anvendes fremmed Arbejdskraft, maa Arealet være saa stort, saa der virkelig med Fordel kan holdes fremmed Medhjælp.

Hesteholdet spiller ogsaa en stor Rolle. Et Areal, der er stort nok til en større Hest eller to mindre, er maaske for lille til 2 store Heste.

Det er navnlig disse to Ting, den menneskelige Arbejdskraft og Hesteholdet, der skal tages Hensyn til.

Det privatøkonomiske Resultat.

I Almindelighed vil Landbrugets Nettoudbytte og først og fremmest Landbrugets Forrentningsprocent blive brugt som Maalestok, dels for Svingningerne i de økonomiske Forhold fra det ene Aar til det andet, og dels som et Udtryk for det Niveau, Landmændenes Indtægter befinder sig paa. Hvorvidt disse Maalestokke er de bedste Udtryk for de økonomiske Forhold, skal jeg lade være usagt, men jeg skal blot gøre opmærksom paa, at jo mindre Ejendommen er, des mindre kan man stole paa Forrentningsprocenten som Maalestok for Brugesens Økonomi.

Forrentningsprocenten vil paavirkes af 3 Faktorer: Bruttoudbyttet, Driftsomkostningerne og Landbrugskapitalen. Da en Del Poster inden for disse er skønsmæssige, vil Forrentningsprocenten være afhængig af disse Skønsposter. Af Bruttoudbyttet fastsættes Værdien af egen Bolig og Forbrug af egne Produkter i Husholdningen skønsmæssigt. Disse Poster er af forholdsvis større Betydning for de smaa Brug end for de store, hvilket gør, at de faar større Indflydelse paa Forrentningsprocenten. Af Driftsomkostningerne udgør Arbejdskomkostningerne ca. 40 pCt., og da Familiens Arbejdsvederlag ansættes skønsmæssigt, vil det betyde, at en vigtig Post som denne faar en afgørende Betydning for Forrentningen. Landbrugskapitalen svinger efter Konjunkturerne, hvorfor Forholdene vil være ens i saa Henseende for de store og smaa Brug. Anderledes stiller det sig med de nævnte Poster i Bruttoudbyttet og Driftsomkostningerne.

For de store Brug vil en Forhøjelse af Prisen paa de Produkter, man benytter i Fælleshusholdningen, nok betyde en Forhøjelse af Bruttoudbyttet, men der vil finde en tilsvarende Forhøjelse Sted af Driftsomkostningerne, og Forhøjelsen vil ikke faa nogen Indflydelse paa Forrentningsprocenten.

Anderledes stiller det sig med den Del, der forbruges i Privathusholdningen, men dette betyder forholdsvis mindre i de store Brug end i de smaa Brug.

I de smaa Brug, hvor næsten alle de Produkter, man benytter i Husholdningen, gaar til Privatforbrug, vil en Forhøjelse i Prisen ikke modsvares af en tilsvarende Forhøjelse i Driftsomkostningerne, og følgelig vil det kunne paavirke Forrentningsprocenten. Paa samme Maade er det med Familiens Arbejdsvederlag. En Forhøjelse spiller ingen væsentlig Rolle for de store Brug, hvorimod den kan faa afgørende Indflydelse paa det mindre Brugs Forrentning.

Disse Forhold kan altsaa spille en stor Rolle ved Udregningen af Forrentningsprocenten, men hvorledes stiller det sig for Brugeren rent privatøkonomisk? Det er dog til sidst det mest afgørende.

For Smaabruget vil en Forhøjelse af Prisen paa Produkter, der anvendes i Husholdningen, eller en Nedsættelse af Vederlaget for Familiens Arbejde, føre med sig, at Forrentningsprocenten stiger, naar alle andre Forhold er lige. Omvendt betyder en Nedsættelse af Prisen paa egne Produkter til Husholdningen og en Forhøjelse af Arbejdsvederlaget, at Forrentningsprocenten falder.

Husmanden, som selv baade modtager Produkterne i Husholdningen og det beregnede Arbejdsvederlag, vil, uanset hvordan man ansætter disse Poster, have den samme Indkomst. Man har da ogsaa Eksempler paa, at et Aar rent privatøkonomisk har været bedre for Husmanden end det foregaaende, selv om hans Forrentningsprocent har været faldende. Dette kan skyldes, at han har faaet et større Vederlag for sit Arbejde, medens andre Ting ikke er steget tilsvarende. Paa de store Brug, hvor Ejerens Arbejdsvederlag spiller saa ringe en Rolle i det samlede Udgiftsbudget, vil dette Forhold ikke betyde nævneværdigt. Privatøkonomien vil paa de store Brug følge Driftsresultatet.

Man faar et Indtryk af dette ved at se paa Størrelsen af Indtægten af den gældfri Ejendom, d. v. s. det opnaaede Nettoudbytte plus det beregnede Vederlag for Familiens Arbejde og Driftsledelse. Her vil man se, hvilken dominerende Rolle Arbejdsvederlaget spiller for det mindre Landbrug. Med tiltagende Ejendomsstørrelse formindskes denne Indflydelse, og for de

store Brug er det afgjort Nettoudbyttets Størrelse, der spiller den største Rolle.

Dette Forhold har stor Betydning ved Bedømmelsen af det økonomiske Resultat for de forskellige Brugsstørrelser. For de store Brug, hvor Familiens Arbejdsvederlag og Driftslederløn betyder saa lidt i Sammenligning med, hvad der skal ydes til fremmed Medhjælp, har det størst Betydning, at Nettoudbyttet er af en saadan Størrelse, at det kan give en rimelig Forrentning af den investerede Kapital. Arbejdes der for en stor Del med egen Kapital, kan de store Brug naturligvis taale en Række Aar med ringe Forrentningsevne, men i jo højere Grad, der arbejdes med fremmed Kapital, des vanskeligere har de ved at klare de daarligere Aar. Husmandsbrugene kan lettere klare en Periode med lav Forrentning, idet de i Arbejdsvederlaget har en Slags Stødpude, som kan bruges til Imødegaelse af vanskelige Tider.

Det samfundsmæssige Udbytte.

Under Omtalen af de mindre Landbrugs økonomiske Resultat er det paa sin Plads ogsaa at nævne det samfundsmæssige Udbytte, hvilket vil sige det Udbytte, som kommer Samfundet til gode i Form af Arbejdsvederlag til fremmed og egen Arbejdskraft, Nettoudbytte til Forrentning af Kapitalen og Ejendomsskatter.

Det samfundsmæssige Udbytte har i Aarene 1916/17—1940/41 været for Brug under 10 ha 604 Kr. pr. ha, medens det i Brug paa over 100 ha har været 322 Kr. pr. ha.

Det samfundsmæssige Udbytte er altsaa størst i Smaabrugene og aftager med stigende Ejendomsstørrelse. Det er navnlig Arbejdsvederlaget, der er størst i Smaabrugene, og det er dette, der betinger det store samfundsmæssige Udbytte. De smaa Brugs intensive Driftsform med stor Grovfoderproduktion og et stort Husdyrhold kræver stor Arbejdsindsats pr. Arealenhed, men det er jo ogsaa indlysende, at jo mindre Areal en Familie skal leve paa, des større Indsats maa der gøres paa dette Areal. De mindre Landbrugeres Arbejdsindsats er stor pr. Arealenhed,

men Produktionen er ogsaa betydelig større end paa de store Brug.

De fem Aar af denne Periode, hvor Husmandsbrugene udviser den bedste Rentabilitet, er som Helhed præget af faldende Priser, et forholdsvis lavt Prisniveau og et særdeles gunstigt Forhold mellem Priser paa Husdyrprodukter og Planteprodukter. Dertil kommer, at disse Aar desuden har været fri for regulerende Foranstaltninger. Man har kunnet tilrettelægge Produktionen efter Ønske og indkøbe de dertil fornødne Foderstoffer. Perioden er da ogsaa præget af en stor dyrisk Produktion — især Flæsk — medens Salget af Planteavlsprodukter har været mindre end i nogen af de øvrige Perioder.

Men lige saa afgørende har det været, at de 5 Aar som Helhed er præget af et gunstigt Forhold mellem Priser paa Husdyrprodukter og Foderstoffer. Sættes Indekstallet for Husdyrprodukter lig 100, har Indekstallet for Foderstoffer saaledes udgjort 90 som Gennemsnit for disse Aar.

En nærmere Betragtning af Prisudviklingen viser, at Produktionen i flere af disse Aar desuden er foregaaet under faldende Prisniveau, medens Husmandsbrugene i andre Aar trods et ret gunstigt Forhold mellem Prisen paa Husdyrprodukter og Planteavlsprodukter under nogenlunde stabile Prisforhold udviser en noget lavere Forrentning end de øvrige Brugsstørrelser.

En stor Husdyrproduktion og et gunstigt Forhold mellem Prisen paa Husdyrprodukter og Foderstoffer vil i høj Grad virke fremmende paa Driftsresultatet i de smaa Brug.

Derimod vil Perioder med prisregulerende Foranstaltninger og svigtende Foderstofftilførsler i høj Grad virke hæmmende paa Husmandsbrugets Produktion, idet man er ude af Stand til at tilrettelægge Produktionen efter Ønske og indkøbe de dertil fornødne Foderstoffer. At saadanne Produktionsvilkaar øver en uheldig Indflydelse paa Husmandsbrugets økonomiske Resultat, vil enhver, der kender denne Brugsstørrelses specielle Driftsform, kunne forstaa.

I det fremførte er det konstateret, at Husmandsbruget fra 6—8 ha paa en Række Omraader er de øvrige Brugsstørrelser

overlegen. Dette gælder Produktionens Størrelse og Beskæftigelsens Omfang. De Fordele af rent menneskelig Værdi, som er knyttet til Smaabrugsformen, skal her blot nævnes.

Det er endvidere paavist, at Husmandsbruget kan producere lige saa billigt som de store Brug, til Trods for, at de ikke fuldt saa stærkt som disse kan udnytte de tekniske Hjælpe-midler. Det er imidlertid forkert at mene, at Husmandsbruget ikke kan udnytte den Hjælp, der er givet i den moderne Teknik. Det var netop den moderne Teknik, genialt udbygget gennem Andelsbevægelsen, der skabte Betingelserne for Husmandsbrugets Fremgang gennem de sidste halvhundrede Aar.

Den alvorligste Anke, der kan rejses mod Husmandsbruget, er, at der gennem større Produktion af forædlede Landbrugs-varer kan skabes Vanskeligheder for Produkternes Afsætning.

Det er imidlertid bevist gennem internationale Undersøgelser, udført i Slutningen af Trediverne, at der var et meget stort udækket Behov for de saakaldte beskyttende Fødevarer: Mælk, Smør, Kød, Ost, Æg, Grøntsager og Frugt. Det er netop Produkter, som de mindre Landbrug her i Landet har haft til Speciale at fremstille igennem en Aarrække.

Nogen Afsætningskrise for disse Varer, selv om ogsaa Produktionen kommer op paa en tilsvarende Højde som før Kri-gen, vil der ikke være, dersom det bliver muligt for den forbrugende Befolkning at købe dem.

Ved de svigtende Tilførsler ved Krigens Begyndelse og den derved forringede Hysdyrproduktion rammes Husmandsbrugets Økonomi mærkbart. Man blev derfor, tvungen dertil af Om-stændighederne, nødsaget til at finde andre Indtægtsmulig-heder, og under disse Forhold gik en meget stor Part af Husmandsbrugene over til Dyrkning af Salgsafgrøder med direkte Salg for Øje. Denne Omlægning blev aldrig af noget større Omfang, men den fandt Sted i en Tid, hvor Forbruget var stigende og Priserne ret gode.

Denne nye Produktion, som Husmandsbruget saaledes tog op, har igennem Aarene vist sig at være et udmærket Sup-plement til de gamle Produktionsretninger, og har i hvert Fald i høj Grad styrket de Brugs Økonomi, der optog Dyrkningen af Salgsafgrøder.

Der er ingen Tvivl om, at denne Driftsændring bør fortsættes; mange af de Kulturer, der er taget op, ligger naturligt for de smaa Bedrifter, det være sig Dyrkning af Tidligkartofler, Jordbær, Asparges eller Køkkenurter, idet man i disse Smaabedrifter ved egen Hjælp kan udføre Arbejdet, og Arbejdsudgifterne vil derved ikke komme til at tynde saa haardt paa Produktionen, som hvor alt Arbejdet skal udføres ved fremmed Hjælp. Og det er saaledes ogsaa en naturlig Følge af Udviklingen, at det især er de mindre Brug, der slaar ind paa Produktionsgrene, hvor de moderne, arbejdsbesparende Maskiner ikke kan bringes i Anvendelse.

Men naar disse Kulturer inden for Husmandsbruget ikke har faaet en almindelig Udbredelse, saa skyldes det ikke mindst forskellige Vanskeligheder med Afsætningen; hele Afsætningsapparatet er ikke tilstrækkelig udbygget.

Jeg tror, at Husmandsorganisationerne her har en stor Opgave ved at bringe Producent og Forbruger i nærmere Kontakt med hinanden, ved paa Andelsbasis at formidle Omsætningen af det mindre Brugs Produktion af Kartofler, Bær, Frugt og Køkkenurter, og dermed være med til at sikre Byernes Forsyning af disse vigtige Produkter. Det er en Opgave, der maa løses, hvis Dyrkningen af Salgsafgrøder i det mindre Landbrug skal faa nogen større Betydning.

Interessen for en bedre Ernæring er voksende, ikke alene herhjemme, og det giver et begrundet Haab om, at der ogsaa i de kommende Tider vil blive god Brug for, hvad der kan produceres paa den danske Jord.
